

Склярєнко І.Ю.

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ВІДОМЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ (1922-1964 РР.) ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЯВИЩА

У статті представлено теоретичні основи методологічного підходу до вивчення методів становлення і розвитку відомчих навчальних закладів радянського періоду в Україні як історико-педагогічного явища. Дослідження здійснене на засадах загальної логіки наукового пошуку. В результаті дослідження сформульовано висновок про різний рівень ознак системності в досліджуваному явищі.

Ключові слова: відомчий навчальний заклад, система, метод, методологічні підходи, культура, детермінанти культури, радянська система освіти.

Мета статті полягає у вивченні методологічних підходів відомчих навчальних закладів України у радянський період і здійсненні теоретико-методологічного аналізу проблеми відомчої освіти в Україні як історико-педагогічного явища.

Постановка проблеми. Розвиток відомчих навчальних закладів у радянський період представляє на сьогодні недостатньо вивчену сторінку вітчизняної історії педагогіки, насамперед, з огляду на деяке змішування понять «відомча освіта» і «професійно-технічна освіта». У такому разі можемо зазначити, що вивчення методологічних підходів розвитку навчальних закладів Міністерства шляхів сполучення України у 20-60-ті рр. ХХ століття є провідними компонентами сфери освіти.

Виклад основного матеріалу. Діяльність системи навчальних закладів Міністерства шляхів сполучення у радянський період відбувалася в певному культурологічному полі, тому одним з основних методологічних підходів є *культурологічний*, основи якого закладено в науковому доробку І. Зязюна та ін. Визначаючи культурологічний підхід як один із провідних, ми виходили з того, що сфера освіти є компонентом загальнокультурного простору тієї чи іншої країни й визначальним чинником розвитку культури соціуму. У контексті культурологічного підходу професійна культура фахівця постає цілісною комплексною його характеристикою, яка дає змогу адаптуватися в соціокультурних умовах професійної діяльності. Історично так склалося, що в ХІХ столітті спеціаліст залізниці поставав у суспільній уяві як культурна, освічена людина, яка отримала достатній рівень знань для виконання завдань професійного й особистісно-культурного розвитку.

Як свідчить наукова література, значущими аксіологічними детермінантами суспільної (у тому числі й професійної) культури є окреслення культури як програми діяльності й поведінки; як наступності; як накопичення. Виходячи з цього, ми інтерпретували ці детермінанти й подали їх у таблиці 1.

Провідні детермінанти культури в площині проблеми дослідження

Культурна детермінанта	Її відображення в проблемі дослідження
Культура як програма діяльності й поведінки	Головним смислом людської діяльності як діяльності культурної (у тому числі і професійної) є окреслення культури як спонукального чинника дії
Культура як наступність	Культура визначається досвідом людської діяльності; в цьому відношенні культура професійної діяльності на залізниці визначається попереднім досвідом професійної культури залізниці як соціокультурного середовища з одного боку та носія радянської культури в досліджуваній період – з іншого
Культура як накопичення	Накопичення певних культурних норм та установок у професійному просторі транспорту дає можливість говорити про створення особливої культури професійної діяльності на залізниці, яка формується під час навчання в спеціалізованих начальних закладах

Нами використано також *герменевтичний підхід*, що будується на наукових розвідках Д. Ануфрієвої, О. Бойко, А. Закірової, Д. Назарова, для якомога більш широкого й усебічного аналізу проблеми дослідження. Як відомо, герменевтика – це філософська галузь, основою якої є проблема розуміння (у т.ч. розуміння текстів). Герменевтичний підхід окреслюється в педагогічній науці як такий, що вимагає всебічного конкретно-історичного розуміння сутності навчання і виховання. Специфіка застосування герменевтичного підходу в межах проблематики дослідження полягає у тому, що існує необхідність інтерпретації текстів (наукових, архівних, статистичних) в межах суспільно-ідеологічної доктрини, в якій тоді перебувала радянська система освіти. Ця доктрина формувала відповідний суб'єктивний досвід кожного учасника освітнього процесу, в якому людина вибудовує свій світ шляхом практичного «переживання життя» [8].

Оскільки герменевтика передбачає також визначення інструментів інтерпретації текстів, то використання цього методологічного підходу є особливо суттєвим для вирішення завдань дослідження, оскільки інтерпретація текстів радянського періоду (документів, наукових публікацій тощо) з боку сучасного дослідника часто знаходиться в одній з максимізованих позицій – повного неприйняття або ж повного схвалення. Натомість, цікавою й обґрунтованою вважаємо думку Л. Ваховського щодо того, що не можна зводити радянську педагогіку лише до наслідування ідеалів комунізму як методологічної основи всіх педагогічних пошуків і досліджень. Вчений цілком аргументовано обстоює точку зору, що радянська педагогіка мала виразні риси модернізму як домінуючої методологічної течії ХХ століття. Концептуальна ідея модернізму полягає у творенні моделі нового образу особистості; при цьому радянська педагогіка запропонувала цілком унікальну й узгоджену з суспільним середовищем модель нової людини, яка мала виховуватися в умовах трудової школи, у тому числі й школи у відомчій системі МШС.

У межах герменевтичного підходу відбувається також інтерпретація основних понять дослідження, таких як: «середні навчальні заклади», «професійно-технічна освіта», «політехнізація» тощо. Коментуючи означені поняття, сучасний історик педагогіки виходить з накопиченого інформаційного поля досліджень у цій галузі, тоді як для тогочасного педагога чи учня як учасників освітнього процесу це був простір їх самореалізації, професійного становлення, соціалізації тощо.

З герменевтичним тісно пов'язаний спеціально-методологічний підхід, визначений нами як один з провідних – *нарративний*. Основи нарративного підходу розвинулися в постмодерній історії (включно з історією педагогіки) та філософії. Нарративний підхід дає можливість створювати холічні зв'язні контексти, досягати цілісних інтерпретаційних результатів, укладати окремі історичні епізоди в єдину картину історико-педагогічної дійсності з огляду на неї сучасного дослідника. Як цілком справедливо зазначає М. Галів [9]), «ідея прямого

доступу історика до реальності, до минувшини була відкинута, натомість висунуто тезу про інтерпретативну форму історичної дійсності в наукових нарративах».

Наративний підхід не просто зберігає цінність різноманіття, а знаходить своє втілення, специфічність і науковість історичного дослідження. Для наративного підходу характерні кілька основних ознак, які можуть бути інтерпретовані (наратив у наративі) в межах предмета нашого дослідження, як це подано в таблиці 2.

Таблиця 2

**Наративні характеристики проблеми розвитку середніх навчальних закладів
Міністерства шляхів сполучення у 20-60-ті рр. XX століття**

<i>Характеристика наративного підходу</i>	<i>Зміст означеної характеристики (за Троцюк І.В. [15])</i>	<i>Відображення означеної характеристики в проблемі дослідження</i>
Ретроспективність	Інтерпретація подій минулого через їх проекцію на сучасність і на майбутнє	Розвиток навчальних закладів МШС у досліджуваний період опрацьовано нами з позицій потреб і викликів сучасності до професійно-технічної освіти та процесу підготовки фахівців сфери транспорту
Перспективність	Залежність історичної оцінки від власної авторської позиції дослідника	На історико-педагогічні висновки з дослідження, без сумніву, має вплив власна авторська позиція, яка визначає зміст і стиль описаних результатів історико-педагогічного аналізу. Крім того, суттєве значення для нашого дослідження мають власні наративні категорії дослідника: сюжет, функція, час, оповідь, дискурс, точка зору тощо
Вибірковість	Добирання саме тої інформації, яка б дозволяла множинність інтерпретацій історичних подій на фоні певного культурного контексту	У процесі дослідження нами використовувалася, передовсім, та історична інформація, яка б уможливила цілісний аналіз розвитку навчальних закладів МШС на фоні реформування радянської системи освіти у 20-60-ті рр. XX століття загалом
Специфічність	Вплив історико-педагогічного знання на формування соціальної ідентичності минулого	Результати дослідження, на нашу думку, уможлиблюють доповнення й уточнення історико-педагогічного знання про радянську систему освіти в 20-60-ті рр. XX століття
Комунікативність	Вплив на історико-педагогічне знання з боку культурного дискурсу	Процес дослідження вплинув на формулювання певних соціально-історичних висновків, які мають відношення до всього радянського культурного контексту
Фіксивність	Взаємозалежність історичних інтерпретацій і соціальних умов, у межах яких вони є значущими, суттєвими в очах дослідника	У процесі дослідження ми постійно зверталися до соціальних умов, в яких відбувався розвиток навчальних закладів Міністерства шляхів сполучення радянського часу

З суто наративних позицій нами оцінено в дослідженні основні теорії, які використані як методологічна основа прикладного рівня: *теорія професійно-технічної освіти, принцип політехнізму та теорія всеобучу*.

Теорія професійно-технічної освіти – відносно сучасна наукова галузь, представлена ґрунтовними науковими працями вітчизняних учених М. Анісімова, В. Аніщенко, Г. Васяновича та ін. В основі теорії ПТО лежать кілька основних феноменів, які розробляються і складають основу цієї теорії: формулювання мети ПТО; окреслення завдань професійно-технічної підготовки кадрів; визначення принципів ПТО. На підставі цього можемо констатувати, що всі названі феномени мають конкретно-історичний характер і можуть бути інтерпретовані лише з огляду на історичний період, в межах якого вони розробляються. Так, мета професійно-технічної освіти визначається як особистісний і професійний розвиток особистості, формування її професійної культури. Означена мета конкретизується в трьох *основних завданнях системи ПТО*:

1. Створення належних умов для оволодіння учнем/студентом системними знаннями, вміннями й навичками у сфері майбутньої професійної діяльності. Професійно-технічна освіта в контексті цього завдання розуміється як спосіб самореалізації особистості.

2. Розвиток соціально активної особистості, якій притаманні як загальнолюдські, так і національні цінності, яка здатна до реформування виробничих, суспільних, економічних відносин.

3. Задоволення суспільної потреби у висококваліфікованих працівниках на рівні вимог сучасного науково-технічного розвитку українського соціуму.

Система професійно-технічної освіти побудована на кількох базових *принципах*, серед яких найголовнішими, на нашу думку, є принцип політехнізму, принцип професійної доцільності, гуманізму, демократизації, доступності, наступності з системною вищою освіти тощо.

Одним з провідних принципів професійно-технічної освіти, і заодно теорією, яка виконує важливе значення і методології нашого дослідження, є *політехнізм*. Як зазначає З. Курлянд, політехнічний підхід до ПТО передбачає оволодіння особистістю сукупністю знань, які відповідають науковим основам сучасного виробництва. Нині цей підхід означає наявність у кваліфікованого працівника системи знань, умінь, навичок у галузі сучасних інформаційних технологій, технологій виробництва, матеріалознавства тощо. Політехнізм окреслює наявність у фахівця як інваріантної основи технічних знань, так і мобільного компонента, що дозволяє постійно поповнювати запас знань в умовах постійно змінного інформаційно-виробничого простору.

В історичному контексті політехнізацію як принцип діяльності загальноосвітнього навчального закладу науковці відносять до 20-30-х рр. ХХ століття, оскільки школа того часу була єдиною трудовою політехнічною, і вона надавала сукупність базових знань про основи виробництва. Водночас Г. Поліщук [14] стверджує, що українська школа зазначеного часу відкидала принцип політехнізації, чим докорінно відрізнялася від російської системи освіти. Так, дослідниця зазначає, що «другий ступінь російської школи ґрунтувався на принципах політехнізму, вивчалися форми людської праці в історичній, соціально-економічній зумовленості та у зв'язку з політичним устроєм. В Україні ж політехнізм відкидався, оскільки «політехнізмові протиставлено професійність» (С. Ананьїн). Тим самим в Україні втілювався провідний принцип функціонування освіти 20-х років ХХ століття – професіоналізація, основою якої мало стати трудове виховання як запорука успішної соціалізації дитини». Натомість Г. Ковальчук [12] визнає принцип політехнізму як один з провідних для української школи і педагогіки першої третини ХХ століття, наголошуючи на спрямуванні української системи освіти «на забезпечення єдності загальноосвітньої, політехнічної та професійної підготовки учнів у навчально-виховному процесі, вкладаючи в поняття „монотехнізм” і необхідність навчання на політехнічних засадах». Таким чином, проблема політехнізації вітчизняної освіти по-різному оцінюється в історико-педагогічній

науці з огляду на різні підходи до самого поняття політехнізації, його розбіжностей з поняттям професіоналізації, різні тлумачення специфіки довоєнного розвитку української педагогіки в загальній системі радянської педагогічної науки та ін.

З метою реалізації *комплексу історико-педагогічних методів*, а саме: історико-генетичного, історико-типологічного, історико-системного, історико-порівняльного, а також методу опису історичних подій було застосовано метод провідних теоретичних підходів та педагогічних теорій. Так, історико-генетичний метод використовувався нами з метою виявлення передісторії розвитку навчальних закладів Міністерства шляхів сполучення в умовах підросійської України, а також з метою виявлення провідних чинників розвитку означених навчальних закладів, починаючи з середини XIX століття. Застосування історико-типологічного методу дало можливість представити різноманітні класифікації історико-педагогічних об'єктів – навчальних закладів, кадрового й навчально-методичного забезпечення, нормативно-правових документів, які забезпечували діяльність навчальних закладів МШС та ін. Історико-системний метод використовувався в дослідженні з метою систематизації опрацьованих історичних матеріалів, особливо архівних джерел, які забезпечують оцінку діяльності навчальних закладів МШС у досліджуваній період як системного явища. Історико-порівняльний метод дослідження дав можливість співставити окремі історичні факти, явища, процеси: діяльність технічних навчальних закладів у дорадянській та більшовицькій Україні; організаційні засади функціонування навчальних закладів Міністерства шляхів сполучення та Міністерства освіти України у досліджуваній період та ін. Метод опису історичних подій поряд з нарративним методом виявився актуальним у нашому дослідженні у зв'язку з необхідністю опису численних історичних фактів, які не були введені в науковий обіг внаслідок нечисленності наукових досліджень, пов'язаних з історією діяльності навчальних закладів Міністерства шляхів сполучення у радянський період.

Висновки. На підставі обґрунтування методологічної основи дослідження проблеми розвитку навчальних закладів Міністерства шляхів сполучення України у 20-60-ті рр. XX століття можемо дійти висновку про необхідність розробки означеної методології на загальнофілософському рівні (системний, культурологічний та герменевтичний підходи), на спеціально-методологічному рівні (нарративний підхід), на рівні конкретних наукових теорій (теорія професійно-технічної освіти, принцип політехнізму). Крім того, нами обґрунтовано комплекс історико-педагогічних методів дослідження – історико-генетичного, історико-типологічного, історико-системного, історико-порівняльного, а також методу опису історичних подій. Така постановка питання про структурованість методологічної основи дослідження впливає, на нашу думку, з міждисциплінарності нашого дослідження, з одного боку, та загальних основ постановки проблеми історико-педагогічного пошуку – з іншого. В результаті так спроектованої методології дослідження зазначимо, що у безпосередньому зв'язку з нею знаходяться питання історіографії й періодизації досліджуваного феномена.

Перспектива подальших досліджень полягає, на нашу думку, у вивченні історіографії та джерел в межах обраного предмета дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімова М. Теоретико-методологічні основи прогнозування моделей професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / М. В. Анісімова; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2012. – 40 с.
2. Аніщенко В. Напрями реформування системи професійно-технічної освіти в умовах європейської інтеграції (досвід, аналіз, прогнози) : Колективна монографія / Авторський колектив: В. М. Аніщенко, Д. О. Закатнов, С. І. Здіорук, С. Ф. Клепко, В. О. Радкевич, В. А. Савченко, І. М. Савченко, В. Скульська, І. М. Стариков. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 188 с.

3. Ануфриева Д. Развитие личного опыта учителя: герменевтический подход: монография / Ануфриева Д. – Новосибирск : Новосибирский Гос. Пед. Ун-т, 2009. – 150 с.
4. Бойко О. Герменевтичний підхід до вивчення явищ етнопедагогіки / Оксана Бойко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2014. – Вип.50. – С. 56–62.
5. Васянович Г., Вдович С. Актуальні проблеми гуманітарної освіти в ПТНЗ: монографія / [авт.: Г. П. Васянович, С. М. Вдович та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України. Львів. наук.-практ. центр проф.-техн. освіти. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – 159 с.
6. Ваховський Л. Модернізм як методологічний проект радянської педагогіки / Леонід Ваховський // С. 61–65.
7. Ваховський Л.Ц. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Л.Ц. Ваховський // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 42-45.
8. Гадамер Г. Г. Истина и метод / Г. Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – С. 120.
9. Галів М. Епістемологія наративного підходу в історико-педагогічній науці / Микола Галів // Молодь і ринок. – 2014. – №2 (109). – С.74-79.
10. Зязюн І. Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи / ред.І. А. Зязюн; АПН України. – К. : Віпол, 2000. – 636 с.
11. Закирова А. Теоретические основы педагогической герменевтики / Закирова А. – Тюмень : Изд-во ТюмГУ, 2001. – 152 с.
12. Ковальчук Г. П. Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України в першій третині ХХ століття / Геннадій Петрович Ковальчук: автореф.дис. ... канд..пед.н.: 13.00.01 – К., 2008. – С.12.
13. Назаров Д. Компаративный анализ герменевтической научной методологии / Д. Назаров // Вестник Томского Гос. Пед. Ун-та. – 2010. – Выпуск 5(95). – С. 32-35.
14. Поліщук Г. П. Методи навчання в українській школі (20-30-ті рр. ХХ століття) / Галина Павлівна Поліщук : автореф.дис. ... канд..пед.н.: 13.00.01. – Кіровоград, 2010. – С.11.
15. Троцук И. В. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках [Электронный ресурс] Режим доступа: www2.usu.ru/philosophy/soc_phil/rus/courses/narratology.html.

Скляренко И.Ю.

МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ ВЕДОМСТВЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УКРАИНЕ (1922-1964 ГГ.) КАК ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЯВЛЕНИЯ

В статье представлены теоретические основы методологического подхода к изучению методов становления и развития ведомственных учебных заведений советского периода в Украине как историко-педагогического явления. Исследование осуществлено на основе общей логики научного поиска. В результате исследования сформулирован вывод о разном уровне признаков системности в исследуемом явлении.

Ключевые слова: ведомственное учебное заведение, система, метод, методологические подходы, культура, детерминанты культуры, советская система образования.

Skliarenko I.

METHODOLOGY STUDY OF DEPARTMENTAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE (1922-1964) AS A HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PHENOMENON

The article presents the theoretical basis of methodological approach to the study of methods of formation and development of departmental educational institutions of the Soviet period in Ukraine as a historical and pedagogical phenomenon. Research carried out on the basis of general logic of scientific research. The study formulated a conclusion about the different levels in the systemic features of the phenomenon.

Keywords: departmental institution, system, method, methodological approaches, culture, cultural determinants, Soviet system of education.